

2. A társadalmi rétegződés és kohézió kérdései

Csonka társadalom – paraszti öntudat

A hazai etnikumok sorában a román – mint ismeretes – szemben a magyar és horvát „történelmi” társadalommal, a „csonka” társadalmak közé tartozott, mivel középkori közép- és főnemessége viszonylag hamar elmagyarosodott vagy legalábbis magyar tudatúvá vált (mint a máramarosi családok a Bach-korszakbeli népszámlálás tanúsága szerint). Ez nemcsak az utókor történetíróinak tudományos megállapítása, hanem a kortársak is tudatában voltak e folyamatnak, mely a dualizmus korára nagyjából lezárult, s megnyilatkozásaikban a történelmi osztály helyett a parasztságot s az abból származó papságot tették meg a nemzeti lét letéteményesének. Így Ioan Selagian azért vetette föl egy olyan album kiadását, amely a Birodalom összes román vidékének

viseletét bemutatná, mert „mi románok kizárólag a nép és a papok állhatatosságával biztosíthatjuk nemzeti létünket, melyet a feudális viharos századaiban oly sok hányattatás ért, nem pedig bármiféle privilégiumokkal vagy arisztokrata kasztokkal, amelyek kiemelkedvén a nemzetből, a vész napjaiban hátat fordítottak neki.”¹³⁹ Ugyanezért szorgalmazta Vulcan 1880-ban az anyanyelvi elemi iskolák szaporítását és fejlesztését: „A nép egy nemzet alapja, a népnél kell kezdenie a munkát annak, aki egy nemzetet akar fölemelni.”¹⁴⁰ A *Revista Orăștiei* is azért tartotta fontosnak a dévai népi kórus hangversenyét, mert tagjai „a legerősebb törzsökből származnak, melyből mi is mindnyájan kiemelkedtünk: a népből. Itt is ő az az alap, amelyre a művelt román társadalmat építeni, abból erősíteni akarjuk, mely szorgalmas, gazdag és főként szereti az egyházat és a népet. Alulról fölfelé előre: ez a mi célunk.”¹⁴¹ A parasztság persze nemcsak az intelligencia forrásaként jött szóba, hanem önmagában, paraszti mivoltában is nevelni, művelni akarták: ezért szögezte le a Színház Alap-szerzési Társulat titkára évi statisztikai beszámolóiban, hogy a nép érdeklődését, elvárásait kell figyelembe venni a leendő nemzeti színház repertoárja kialakításánál, mert „ő nemzetünk alapja, kulturális megerősítése elsősorú föltétele annak, hogy román nemzetként létezhessünk.”¹⁴² Ebből a szempontból még az sem tragikus – írta 1899-ben a *Revista Orăștiei* –, hogy a román politikusok négy éve meghasonlásban vannak, képtelenek helyreállítani a szervezeti egységet; a nemzetiségi kérdés, a jövő kizárólag a parasztság vállán nyugszik.¹⁴³

Ezt a nemzetfönntartó elemet az őt méltatók természetesen öntudatos, önérzetes osztályként szerették volna látni. Persze, általában győzött a realizmus: eddig is láttunk, ezután is bőven látunk még példát arra, miként ostromozták az írástudók a nép fogyatékosságait, rossz berögződéseit, ám időnként büszkeségét, szinte rátartiságát is föl tudták mutatni – igaz, nem általános érvénnyel, hanem hangsúlyozva, hogy ennek és ennek a vidéknek a lakóiról van szó, a szóbanforgó írás tehát általában útijegyzet vagy helyi tudósítás.

Petru Bănăţian 1866-ban közölte Hátszeg környéki úti élményét: miután elgyönyörködött az egészséges, jól öltözött parasztokban, egyikük öntudatosan kifejtette neki, hogy több földje van, mint tíz itteni nemesnek együttvéve – ám mit lehet tenni, ha azoknak van szavazati joguk, és mind a magyarokkal tartanak.¹⁴⁴

A szászvárosi lap 1896-ban hozott egy rövid útielményt, mely valójában a román és a magyar paraszt összehasonlítása – mondanunk sem kell, hogy az előbbieik javára. Egy román középosztálybeli házaspár vasúton utazott Pestről haza, és miközben valahol szálltak vízért, magyar parasztok elfoglalták a helyüket, őket durván kizárták, s csak a kalauz segítségével sikerült őket eltávolítani. Néhány nap múlva az illető barátaival ismét arra utazott, ekkor román erdei munkások ültek a kupékban, ők a folyosón akartak maradni, ám a parasztok kérés nélkül kiürítettek egy fülkét.¹⁴⁵

Egyes cikkek eljutottak a logikus következtetésig, hogy a feljebbvalóknak – akár magyar, akár román – rá kell döbenniük: megváltoztak az idők, ha a népet rá akarják venni valamire, előbb el kell nyerniük bizalmát, belátását. A román elitet érő feddések más fejezetekben fogjuk tárgyalni, itt a *Revista Orăştiei* 1896-os cikkeiből hozunk példákat arra, hogy a Hunyad megyei parasztság miként állt ellen, maradt tüntetőleg távol a millenniumi rendezvényektől, lelkesedéstől. „Aki úgy gondolja, hogy a román népet bármely »hatalmasság« öntudatlan nyájként kezelheti, maradjon csak meg a hitében, mi viszont napról napra örömmel tapasztaljuk a bizonyítékait, hogy ez már így nem megy! A román, még ha írástudatlan paraszt is, tudni akarja, hogy mit akarsz vele, és csak oda követ téged, ahova azzal a meggyőződéssel mehet, hogy az ő javára és tisztességéért kell mennie”¹⁴⁶ – írta a szászvárosi lap, amikor a falusiak bátor távolmaradását méltatta a hivatalos millenniumi könyörgést mondani kényszerülő szentmisékről. Hogyan viselkedett a nép ott, ahol értelmesebb, olvasta a lapokat? – tette föl egy másik írás a kérdést. Nos, Balomirban a csendőrök hajtották volna a népet a templomba, ám mindenki beteget színlelt,

a mise, a pópát is beleszámítva, nyolc fő jelenlétében zajlott, miközben az egész falu Klein kocsmájában ült (a cikk természetesen nem ezt a mozzanatot kívánta méltatni).¹⁴⁷ Gyulafehérváron nem világították ki a házakat, nem tettek ki zászlót (kivéve az intelligencia, nehogy betörjék az ablakaikat), s a nép a vasárnapi szentmisén elhagyta a templomot, amint megjelent a polgármesteri hivatal delegációja, tehát az istentisztelet hivatalos, állami rendezvényé vált. Kőrösbányán Petru Dragoş cipésmester szándékosan leitatta a kántort, így akadályozandó meg a központilag elrendelt hálaadó misét (ezért harminc forintnyi bírság vagy háromnapos elzárás volt a büntetése).¹⁴⁸

A helyzet azért korántsem volt ideális, sok ezer román „merészelte” megtekinteni a pesti kiállítást, s az ilyen eseteket a lap nem győzte eléggé elítélni, ám minden esetben rámutatva, hogy a szerencsétlen utazás a magyar körök aknamunkájának gyümölcse volt, közvetlenül pedig a pápa, tanító, bíró beszélt rá őket, tehát itt sem a parasztság nemzetietlen viselkedéséről volt szó. A 24. szám hatszáznyolcvanöt Karánsebes környéki román fölutazásáról tudósított, s a nemzet megvetését kérte papjaikra, tanítóikra. Déváról, Hátszegről, Pujról, Zsilyről és a környékről mintegy hatszázharminc főt sikerült behálózni, két pap is velük ment, akik mélyen szégyellték magukat, hogy ők, az oltár szolgálói viszik a népet azokhoz, akik „a legpogányabb törvényeket hozták az egyház ellen”. Egy másik transzport négyszáz, úgymond kényszerrel összetoborzott emberből állt, ám a szerző kiemelte, hogy csupa bíró, jegyző, esküdt volt, egyetlen független földműves sem. Az alkenyéri (Hunyad vm.) fűrésztelep ötven munkásából csak négy állt kötélnek; egy parasztot azonnal elbocsátottak, „de akkor sem vétkezett nemzete ellen”. Emellett senki sem jelentkezett cáluşernek, hogy a millenniumi faluban előadja a románok e nemzeti táncát.¹⁴⁹

A parasztok öntudatát, nemzeti tartását más összefüggésben is látni vélte a lap: sok postai, vasúti alkalmazott – állását féltve – hagyja elmagyarosítani a nevét, a parasztok viszont öntudato-

sabbak, mint a mihálcfalvi eset is mutatja: az intéző kijelentette, hogy nem ad kukoricaföldet harmadába annak, aki nem írja magyarul a nevét, mire kollektívan eljött mindegyik. „Igen, a néphez kell visszatérnünk” – vont le a cikk a következtetést.¹⁵⁰

Román urak és hölgyek

A kortársak a románságot a történelmi osztály elmagyarosodása ellenére sem tekintették teljesen paraszti népnek, mivel a kiépülő államigazgatás és a saját román egyházszerzet(ek), a középfokú iskolák, majd a bankhálózat egyre többeknek adott tisztos középosztálybeli megélhetést, ezek tehát a kor fogalma szerint „úriemberré” válhattak, családjuk pedig úri familiává. A folyamat egyaránt kapott pozitív és negatív értékelést a sajtóban. Elsőként lássunk két-két pozitív példát:

Aron Densușianu 1865-ös útleírásában megörökített egy jellemző párbeszédet: a piski hídnál románul köszönt néhány helybeli parasztnak, akik meglepődve néztek rá:

„– Úgy tűnik, mintha közénkvaló román lennél – mondta egy öreg.

– Úgy van.

– Az Úr segítse! Most már meg is halhatok, mert megértem, hogy a románok közül való urat is láttam.”¹⁵¹

Petru Bănățian 1866-ban azt tartotta megjegyzésre érdemesnek, hogy Hátszegen látott először román úri hölgyeket: két kisasszonyt, akik ízléses nemzeti viseletet hordtak, és tisztán, kulturáltan beszéltek románul.¹⁵²

Gyakoribb azonban, hogy a cikkíró úrhatnamsággként, a néptől való eltávolodásként értékelte és ítélte el a fölemelkedési vágyat. Ioan Lăpșdatu 1870-ben a saját, tehát nemzeti színészképzés akadályának tekintette a román társadalom előítéleteit, miszerint sokan alantásnak tekintették a színészi hivatást. „Ez főleg azokra az ifjakra jellemző, akik éppen tanulmányaikat folytatják, mivel a román, ha egyszer könyvet vett a kezébe, csakis arról álmodik, hogy úr vagy pópa lesz belőle.”¹⁵³ Ana Botta mindezt az elhibázott

nevelés eredményének tartotta, ezért próbálta rábeszélni a szülőket, hogy ne akarjanak föltétlenül urat, magas pozíciójú embert nevelni fiukból, hanem elsősorban kötelességét teljesítő, környezete tiszteletét élvező egyént. A hatást növelendő fölhozta egy módos bérlő példáját, aki fiát erőnek erejével klasszikus gimnáziumba adta, görög-latin tudást, verselési ismereteket akart bele-sulykoltatni, ám a fiút szerény képességei nem tették erre alkalmassá. Talán jó földműves válhatott volna belőle, de tekintve, hogy a fizikai munkát megvetette, pályája félbemaradt, és végül nyomorban végezte.¹⁵⁴

A sajtó szerint az úrhatnáság a nők körében is bőven szedte áldozatait, mint azt G. Candra *Miért nem nőszülünk?* című írása (1887) is nyomatékosította. A mai kisasszonyok – úgymond – egyre újabb követelésekkel állnak elő, szobalány, szakácsnő, cselédlány, kétlovas fogat kell, hogy játszassák a társasági dámát – ami adósságtengerhez és a család romlásához vezet. Ez annál is veszélyesebb, mert rossz példát mutat a népnek: ma már a parasztasszony sem éri be a maga előállította ruházattal, gyári holmit akar, ami sokba kerül. Az úrilányok magasra srófolnak igényeikkel egyébként saját férjhezmenési esélyeiket is csökkentik, mert papnők nem akarnak lenni, holott a legtöbb román ifjú szegénysége miatt csak a teológiát tudja elvégezni. „Kisasszonyaink azonban, akik idegen intézetekben nevelkedtek, hallani sem akarnak a fekete fajtáról, a reverendáról, bármi áron »doktorhoz« vagy más »nagyúrhoz«, akarnak férjhez menni, akiket azonban egy kezünkön megszámlálhatunk. [...] És mit mondjak iparosainkról? Egy kisasszony sértve érezné magát, ha egy szakmát folytató megkérné a kezét, kivéve ha kereskedő, mert azoknak tekintélyük van, ha gazdagok. Más nemzeteknél, mint a szászoknál, a városi polgármester lányának nem lealázó, hogy a csizmadia fiának adja a kezét, sőt az isten tudja milyen nagy urak elébe helyezi azt.”¹⁵⁵ A *Familia* egy 1891-es tudósítása a Szilágyság társadalmi életéről ugyancsak azt emelte ki, hogy az úrilányokat túlságosan arisztokratikus módon, fényűzésben nevelik, ugyanazt a szintet akarják tartani,

mint az idegenek, holott a román családok nem rendelkeznek azzal a vagyonnal, ezért inkább ritkán jelennek meg társas rendezvényeken – a folyamat tehát visszajára fordul.¹⁵⁶ Hasonló lesz majd Iosif Vulcan később ismertetője, a cucuteniek egymást túllicitáló rongyrázását kipellengérező novellájának végkicsengése (*Jour fix in Cucuteni*).

Elsősorban a fölkapaszkodott román úri allűrjeit érzékelteti, ezért itt tárgyaljuk Ion Agârbiceanu *Aranybánya* [Arhanghelii, tkp. 'arkangyalok'] című regényét (1913). A mű a Nyugati Szigethegy-ségben játszódik; Iosif Rodean a jó eszű, de félművelt jegyző házasságával aranybányatulajdonossá lép elő. Dől a pénz, ám Rodean erején felüli társadalmi állást és életmódot alakít ki (lányainak tágas városi házak, maga is bejár italozni és kártyázni). Az Arkangyalok tárnája végül kimerül, a vállalkozást elsodorják a hitelek. Rodean, még fénykorában, mélyen lenézi az anyagilag alatta állókat: gondoljunk arra a csúnya jelenetre, ahol a fennkölt gondolkodású, de szerény körülmények között élő papjelölt, Vasile Murășanu megkéri a bányaigazgató lányát, Elenuțát. Rodean megalázó módon elutasítja és vérig sérti a fiút.¹⁵⁷

Nemcsak a középosztály, hanem a századfordulón már a nép körében is terjedni kezdtek az úri viselkedés egyes elemei, mint azt ugyanezen regény is jelzi. A valódi leányok „úgy látszik, nemcsak a cipőt és a bodorított haját vették át az úriasszonyoktól, hanem a kiszámított mozdulatokat is.” Táncbéli viselkedésük „sokkal inkább emlékeztetett nemzeti ruhás kisasszonyokra, mint falusi lányokra.” Ennek az az alapja, hogy a gazdag bányászok nem engedik feleségüket, lányukat mezőre, kertbe, sőt a szövőszékek is állnak már.¹⁵⁸

Végül meg kell jegyeznünk, hogy azért ellenpélda is akadt a sajtóban, amikor a románoknak az úri hivataloktól való önérzetes távolmaradásáról volt szó. A *Revista Orăștiei* 1895-ben azzal utasította vissza a magyar lapok állandó vádjait, miszerint a román nemzeti mozgalom mindössze néhány irigykedő, haszonleső ember ügye, hogy a legújabb dévai hivatali választásokon a már hivatal-

ban levő egy-két románon kívül új ember nem indult; éppen az isten tudja honnan idejövő idegenek ragaszkodnak a zsírosfazékhoz, lesznek a magyar állameszme elszánt bajnokai. A románok viszont nem alamizsnát, hanem törzsökös népük jogait akarják kiharcolni.¹⁵⁹

A nép és az intelligencia viszonya

- *Az ideális vezetők*

A kor sajtójában gyakran találkozunk olyan állásfoglalásokkal és intésekkel, melyek az intelligenciának a nép iránti kötelességeire, vezető szerepére figyelmeztetnek. Csak kiragadott példaként: Ioan Lăpădat, amikor az ismeretterjesztő előadások jelentőségét méltatta, fölszólította az intelligenciát, a művelt egyéneket, hogy ne zárkózzanak be klubjuk kínai fala mögé, hanem adják tovább ismereteiket a tömegeknek.¹⁶⁰ Nicolae F. C. Negruțiu szamosújvári teológus azzal ajánlotta előfizetésre William Ellery Channing amerikai filozófus-teológusnak a dolgozó osztály haladásáról írott, román fordításban megjelenő munkáját, hogy az egész művelt osztály kötelessége mindent megtenni azok fölemeléséért a porból, akik munkájukkal eltartják őt.¹⁶¹ Ennél konkrétabb segítséget, az iparosok munkakultúrájának fejlesztését várta el Iosif Comanescu feketehalmi pap, mivel „csak egységben, csak a falusiak és a városi intelligencia kölcsönös segítségnyújtásán keresztül tudunk előrejutni”.¹⁶² A Spinu Ghimpescu [Szúrós Tövis] álnevű szerző (bizonyára Vulcan) cikke viszont a falusi pap és tanító kötelességévé az olvasóegylet megszervezését, az állandó nevelőmunkát tette, „ha a nép javát akarják”.¹⁶³

Olyan írásokat is találunk szép, de nem kellő számban, amelyek pozitív példákról számolnak be. A *Familia* egyik első száma mindjárt így tudósított a lugosi nőegylet közgyűléséről: „Láttuk ez alkalomból a nép és az intelligencia közötti testvéri egységet, amely társadalmi életünk fejlődésének, fölvirágzásának alapföltétele.”¹⁶⁴ Petru Bănățian 1866-os erdélyi utazása során több faluban talált lelkiismeretes, szorgos papokat, tanítókat: Dobrán (Hunyad vm.) román jegyzők azzal büszkélkedtek, hogy

az esperesség minden falujában van román iskola, a tanítók pedig a helyzet magaslatán állnak, ebben a faluban például három tanerős, erős iskola működik. A környéken mindenhol a román a hivatali nyelv. Az utazót mindez megerősítette abbéli hitében, hogy a román paraszt jó keresztény, hívó, engedelmes; csak önzetlen, az ő fölemelésén fáradozó vezetők kellenek, nem olyanok, akik csak a maguk személyes hasznát lesik.¹⁶⁵

Gregoriu Silași kolozsvári professzor, amikor sajnálatosan állapította meg 1881-ben, hogy a hívek és a pap számtalan helyen civakodnak a fizetésen, stólapénzeken, egyértelműen a nép oldalára állt: „Egyet tudunk: hogy a mi szelíd, bölcs népünk szíve tele a legnemesebb törekvésekkel, tűzön-vízen át követi a maga lelkipásztorát vagy vezetőjét, ha az megfelelő módon közeledve hozzá el tudta nyerni bizalmát, és meg tudta győzni arról, hogy a javát és a haladását akarja.”¹⁶⁶ Tehát nem a fizetés megemelésével kell kezdeni, hanem önzetlen szolgálattal érdemessé kell válni erre.

Erre hozta föl lelkesítő példaként a maga működését Isidor Saturn, Merisor (Hunyad vm.) ambíciózus papja, arra bizonyosságul, hogy a pap és az olvasás, a népművelés csodát tehet. Amikor nyolc évvel korábban a faluba jött, nem volt sem parókia, sem megfelelő templom, sem iskolaépület, sőt rendszeres tanítói fizetés sem; a nép az alkohol rabságában vergődött, vásár- és ünnepnapokon is a kocsmában mulatta el keservesen szerzett krajcárjait. Ő prédikálni kezdett nekik minden lehetséges alkalommal; az öregeket visszaszoktatta a templomba, a fiatalokat pedig saját magához: esténként jöttek hozzá, ő pedig fölolvast nekik, majd téli iskolát indított nekik, mindenkit megtanított írni-olvasni, megismertette őket a nemzeti történelemmel, állampolgári jogaikkal, a felekezeti iskola jelentőségével. Miután kialakította a megfelelő lélektani helyzetet, kérte őket egy méltó parókia fölépítésére – mint hangsúlyozta, nem maga miatt, hanem, mert a falu tisztessége kívánja így. Rövid idő alatt összegyűlt a pénz, és működése második évében fölépült az ötszobás épület.¹⁶⁷ Négy év múlva új, tágas templom állt a községben, ismét három év múltán pedig

korszerű iskolaépület nőtt ki a földből – Merisor a maga büszke lakosságával a Zsil-völgy első faluja lett. A kilencvenöt család a három épületre összesen tízezer forintot áldozott (pedig még 1883-ban tizenötezer forinton kellett megváltaniuk a volt birtokostól a hegyet). Vledényben (Fogaras vm.) szintén közadakozásból sikerült fölépíteni a hetvenes-nyolcvanas években a tágas templomot és iskolát, s a lakosság adakozókedvét nagyban serkentette, hogy az esperes, a pap, a jegyző és más vezetők elsőként adományoztak jelentős összegeket (50–100 Ft). A közösségi szellem később sem veszített erejéből, s ennek köszönhetően készült el 1893-ra a művészi ikonosztáz, toronyórát pedig Pestről hozattak 500 forintért.¹⁶⁸

A népművelés része volt a nagyváradi Hilaria kórus vendégszereplése is 1904-ben Váradlesén, annál is inkább, mert a mise és a hangverseny között összehívták a népet az iskolába, és ketten igyekeztek a lakosság társadalmi-politikai érzelmeit helyes vágányra terelni. Nicolau Firu váradi tanító, a kórus karnagya „arról a szeretetről beszélt, melyet a román egyház és iskola iránt kell éreznünk, élesen támadva a szocializmust, amely olyan erősen befészkelte magát népünkbe, különösen itt, Váradlesén, érzékletes példákkal mutatva ki, hogy a szocializmusnak nincsen más célja, mint hogy lerombolja a román egyházat és iskolát, és megfossza a népet természetes vezetőitől, azaz a paptól és a tanítótól.”¹⁶⁹ Mihai Popa harmadéves joghallgató szintén a nép és az intelligencia közötti szükséges szoros viszonyról beszélt. A nép feszült figyelemmel hallgatta, majd lelkesen megtapsolta őket. Az esti hangverseny keretében egy másik joghallgató elszavalta Gheorghe Coşbuc *Noi vrem pământ!* (Földet akarunk!) című versét, amivel a tudósító szerint föltüzeltelte hallgatóságát. Ez utóbbi mozzanat egyébként azt sugallja, hogy ez a – falura kiszálló – értelmiségi társaság nem nagyon ismerte azt a népet, melynek vezetésére igényt tartott, hiszen ezzel a rebellis költeménnyel jórészt le is rontotta antiszocialista nevelőmunkája eredményét.

Rendszeresebb népnevelő tevékenységet fejtett ki az ASTRA – nem is annyira a központi vezetőség, hanem inkább egyes aktív fiókszervezetei. Erre bizonyosság a szászvárosi szekció újraindult vidéki előadássorozata 1910-ben. Erről így írt a szászvárosi *Libertatea*: „Jó emlékekkel távoztunk Romosról, látván, hogy a nép hallgat írástudóira, azok pedig teljesítik azon hivatásukat, hogy ők a kultúra apostolai népük számára.”¹⁷⁰

Az intelligenciától azonban nemcsak kulturális – és ideológiai – munkát várt el a sajtó, hanem mindenekelőtt gazdasági szervezőmunkát, távlatilag pedig társadalom- és nemzetépítést. Vezesse a népet, adjon hasznos tanácsokat, erősítse anyagilag-erkölcsileg és járuljon hozzá a középosztály kialakításához és szélesítéséhez – írta a *Revista Orăștiei* 1898-ban. A cikk valójában válasz volt a *Pesti Napló* egy írására, amely a porosz kolonizációs politika követésére szólította föl a magyar társadalmat, hogy magyar parasztok nemzetiségi vidékekre történő tömeges telepítésével erősítse az ottani középosztályt – ezt kellett volna a román falusi intelligenciának ellensúlyoznia az általános népnevelés mellett gazdasági egyesületek szervezésével, melyek „legyenek népünk erős és legyőzhetetlen erősségei!”¹⁷¹

Különösen kiélezett belpolitikai-nemzetiségpolitikai helyzetekben a sajtó hangja még jobban fölerősödött: az egyházpolitikai törvényeket, konkrétan a polgári házasság bevezetését (1894: XXXI. tc.) a *Revista Orăștiei* nemzeti katasztrófafaként élte meg (mint ahogy a néppárti magyar és szlovák sajtó is): előrevetítette, hogy nehéz napok jönnek a papság számára, a gyöngék, az idegenek közt nevelkedtek el fognak szakadni a vallástól; az iskola és a papság feladata az lesz, hogy még tudatosabban nevelje, irányítsa a népet. „Veszélyben az oltár, a nyelv és a törvény [a vallás]!” – mozgósított a vezércikk.¹⁷²

Ez a testvéri vagy inkább atyai viszony persze nem korlátozódhatott a férfiak világára; a Hunyad megyei román nőegylet azért szorgalmazta, hogy az 1899-es dévai ASTRA-közgyűlésre a tagok a megye minden falujából biztosítsanak egy népviseletbe öltözött

párt, hogy „az a természetes egység, amely fönnáll az ugyanazon népbeli művelt társaságbeli hölgy és a nép leánya között, amely egység erősítésére a mi egyesületünk is alakult, itt is teljes harmóniában és emelkedettségben megnyilvánulhasson.”¹⁷³

- *A nép méltatlan vezetői*

A testvéri viszonyt, a falusi vagy városi művelt rétegek önzetlen népnevelő munkáját azonban a különböző szerzők legalább annyiszor – ha éppen nem gyakrabban – hiányolták, mint ahányszor föl tudták mutatni. Iosif Vulcan, amikor 1870-ben a tőle megszkott sötét képet festette a hazai román kultúra állapotáról, az elitnek szegezte a kérdést: a papok miért nem művelik a népet, miért tartják sötétségben? az ügyvédek miért nem lépnek föl önállóan, a románok érdekében? a vagyonosok miért nem áldoznak egy kis összeget nemzeti célokra? az egész román közönség miért nem olvas románul, miért nem pártolja a román irodalmat, fizet elő könyvekre, folyóiratokra? Azért – adta meg a szarkasztikus választ –, mert a románok alapelve: *Dolce far niente!*, az édes semmittevés.¹⁷⁴ Hasonlóan őszinte tükröt tarthatott olvasói elé egy Menenius Agrippa álnevű szerző *Un cuvânt* (Egy szó) című brosúrája, mely kimondta, hogy a nép nemes, csak az intelligencia közönyös, híján minden nemzeti érzésnek, hivatástudatnak.¹⁷⁵

A pozitív példáknál gyakrabban jelentek meg a sajtóban kritikus, a falusi intelligencia közönyét, önzését, harácsolását elítélő hangok, írások.

A bánási Petru Bănăţian számára azért is lehangelő lehettek a negatív élmények, mert többször idézett útleírását azzal a lelkes vallomással indította, hogy régi vágya teljesült most: meglátogatni Erdélyt, „ősi földünket”, megismerni az ottani románság anyagi-szellemi állapotát, szokásait. Erdély kapujában, a Maros-völgyi Zámiban egy paraszt elpanaszolta neki, hogy a pópát nem érdekli az iskola állapota, nem győzködi a szülőket, hogy küldjék oda a gyerekeket, a tanító pedig nem mer agitálni, mert csak ellenségeket szerez magának, márpedig az előjárósági tisztújítással egybe-

kötvé évente tartanak tanítóválasztást is. A jegyző renegát, apja román volt, de nem az ortodox templomba jár. A pap egyébként messze lakik, a hívekkel nem foglalkozik, éppen most látták bemenni a kocsmába. Utazónkból föltör a sóhaj: a szerencsétlen románságnak annyi ellenségével kellett-kell megküzdenie s ezen kívül „jönnek bűnös fiaid, kiket emlőddel tápláltál, életet adtál nekik, s ők ahelyett, hogy ezt a sok jóságot megköszönnék, ahelyett, hogy a boldogság, az anyagi és szellemi kultúra ösvényén vezetnének téged, inkább a sötétség mocsarába taposnak. De lesz bírójuk!”¹⁷⁶ Marosillye felé olyan falvakon utazott tovább, ahol a tanítók nem bírják egy évnél tovább; egy helyen ezt azzal magyarázták, hogy a pópa cserélgeti őket, mert az újtól mindig üti valami a markát, az egyik évben pedig ő maga lett a tanító, persze csak a fizetést élvezte, egyébként a kocsmáros fiára bízta a gyerekeket. Marosillyén Bănăţianak ismét a papság, az esperes közönyét kellett tapasztalnia, ami fölvetette vele a kérdést: vajon a papok vagy a világiak felügyelete alatt jobb-e az iskola? Magyarországon és a Bánságban a világiak rendezett viszonyokat tartanak fenn.

A méltatlan elemek száma a későbbiekben sem nagyon csökkent a papság körében, ami súlyosan veszélyeztette e réteg hivatásának ellátását. A *Revista Orăştiei* figyelmeztetett rá, hogy a terjedő alkoholizmust, a vagyon elherdálását, a családok széthullását, az iskolakerülést a papnak és a tanítónak kell meggátolnia. „S hogy a pap szavának fogantatja legyen, neki kell jó példával elő járnia, el kell távolítania házából az átkozott italt, mindig józannak, mindig aktívnak kell lennie, mindig olyan dolgokkal kell foglalatkoskodnia, melyeket a közerkölcs megenged és elfogad.”¹⁷⁷ Szintén ez a lap a század végén szükségesnek tartotta közölni egy falusi előljáró intő szózatát, mely szerint a nép azért bírálja olyan keményen papjait, mert sokan elidegenedtek tőle, csak a vagyonsodás érdekli őket, a kötelező templomi szolgáltatón túl semmit sem tesznek híveikért. Ez így nem mehet tovább, vezetni kell a népet – figyelmeztetett a levélíró.¹⁷⁸

Még rosszabb volt a helyzet ott, ahol a pásztor gyarlóbb volt, mint hívei, vagy legalábbis az ő szintjükön állott. A *Familiá*ban 1891-ben hosszabb erkölcsnevelő cikksorozat jelent meg, mely a szemináriumot éppen elhagyó fiataalt kívánta a rá váró nehézségekkel és feladatokkal megismertetni. A szerző a nem túl hízelgő népi mondást idézte: *Tedd azt, amit a pópa mond, ne azt, amit ő tesz!* Sajnálkozva állapította meg, hogy a papból gyakran hiányzik az őszinteség, a jámborság, az önmegtagadás; sokan csak egyszerű kenyérkeresetnek tekintik. Jellemző módon a leendő pap lelkére kötötte, hogy ne adja ki uzsorára az egyházközség pénzét; ne járja cigányok rajában a vásárokat, ne kupeckedjen és kerülje a mocskos kocsmákat; végül: ne hazudjon, hanem hirdesse az igazságot.¹⁷⁹ Forrásértéke miatt utalunk itt a korszak egyik jeles írója, Ion Agârbiceanu néhány elbeszélésére; falusi papként belülről ismerte a falusi intelligencia elhagyatottságát, nyomorát, de hibáit és bűneit is. A papság viselkedését Agârbiceanu azért is kritikus kérdésnek tartotta, mert negatív esetben eltántoríthatta a világiakat az egyháztól, mint erre *Instrăinare* (Elidegenedés) című elbeszélésében is figyelmeztet. A történet szerint a környékbeli jónevű ügyvéd rendszeresen részt vett az esperesség gyűlésein, az iskolai szenátus tagja volt. Egy alkalommal a gyűlés után arra kérte a papokat, hadd menjen velük, közöttük gyónni. Többé nem jött el a gyűlésekre, s mikor az elbeszélő négy évvel később ismét találkozott vele, az ügyvéd elmesélte neki, hogy akkor a papok nevetgélése, viccelődése, s az, hogy pár perc alatt letudták a szentgyónást, kiábrándította az egyházból. A mesélő által leszűrt tanulság: „Mint fiatal pap, jegyezz meg egy dolgot: az életben az emberek a legkisebb gyöngeséget sem bocsátják meg neked.”¹⁸⁰ Márpedig ezekben többi hősénél sincs hiány: *Dela sate* (A falvakból, 1914) című kötetében olvashatunk az alkohol rabságában vergődő tanítóról (*Dascălul Vintilă*), de a falusiaknak a papjukról és a tanítójukról alkotott igen rossz véleménye már legelső kötetében is hangot kapott: „Nagyon elfeledkezett rólunk errefelé az Isten, kedveseim. Vannak még más falvak is itt, de ilyen nyomorultat

keveset találasz. A tanítónk csak olyan, mint bárki a faluban, a pópa meg, Isten bocsássa meg neki, együtt iszik az aljanéppel. Egy ilyen faluban minden nadrágos idegen nagyságos úr.”¹⁸¹ Egy hosszabb elbeszélésének antihőse az egykori szélhámos Man pópa (*Man tisztelendő*), aki elhagyta feleségét, gyermekét, csavarog a világban, és kihasználva Teleguța község saját pap utáni vágyát, a falu nyakába ül, harácsol, gazdagszik, majd teljesen elzüllik, már csak a kocsmá és az özvegyasszonyok érdeklik, így a falu kénytelen erőszakkal eltávolítani. A mű zárata is felemás: gazdagabb az egyházközség, de komorabbak, fáradtabbak az emberek – mindez valami Mikszáth-szerű kesernyés, belenyugvó hangszerelésben.¹⁸²

Ám nemcsak a papságot, hanem az egész nemzetet lejárathatta néhány bűnöző pap esete. A *Familia* 1872-ben beszámolt egy bánági pap esetéről, aki egy pesti kávéházban eltulajdonította egy sertéskereskedő pénztárcáját, majd a tizenháromezer forinttal rögvest vonatra ült. Ausztriában tartóztatták le, kilenc hónapot kapott, a sztorit minden magyar lap megírta. „Ilyen bűnözők tanítsák népünknek az erkölcsöt?” – kérdezte Vulcan, hozzátéve, hogy az utóbbi időben több hasonló esetről lehetett olvasni.¹⁸³

Eddigi példáinkban a közöny, a mulasztás, az erkölcstelen életvitel jelentette a bajok gyökerét; néha az is nyilvánosságot és rosszallást kapott azonban, ha egy pap túlságosan buzgólkodott a templom ügyében, mint azt a *Revista Orăștiei* egy 1898-as cikkében olvashatjuk. Az írás figyelmeztetett az erőszakos iskolai magyarsításra, de fölvetette a kérdést: vajon a falusi intelligencia értelmesen, helyesen kormányozza-e a népet? Konkrétan azt nehezményezte, hogy a papok sok helyen pompás, a nép erejét meghaladó templomot építtetnek a hívekkel, ami után iskolára már nem telik; a tanfelügyelő azután rábeszéli a falut, hogy kérjen állami iskolát, az nem kerül pénzükbé – ezzel azonban megszűnik a nemzeti, román iskola. Ez történt Hunyad megyében Bábólnán, Bosoródon és Felsőcsertésen; ez utóbbi községben a cikk szerint amúgy szorgos, ambíciózus pap tízezer forintos adósságba verte híveit,

maga a nagyszebeni érsek fogja fölszentelni a grandiózus építményt, ám milyen keserúséggel fog majd távozni a főpásztor, megtudván, hogy a kétszáz családnak nincs iskolája ill. állami iskoláért kellett folyamodniuk. „Az a pap, aki tízezer forint helyett csak ötezer forintért építtetett volna templomot, emellett pedig egy ragyogó iskolát további két-háromezer forintból, sokkal dicséretesebb, Istennek és népének tetszőbb dolgot művelt volna, mint hogy emelt egy olyan templomot, mint egy kolostor, az iskola viszont az idegeneké lett.” Ez a legrosszabb politika – véli az írás –, hiszen mi forog inkább veszélyben: a templom vagy az iskola? hová akar inkább behatolni az ellenség? Az iskolába. A szerző arra kérte a papokat, az intelligenciát, vegyék jó néven a jövő iránti aggodalom születe szavait.¹⁸⁴ Mint ahogy a korábbi, konkrét személyeket támadó cikkek esetében sem, most sem lehet célunk (lehetséges sem) az igazság kinyomozása, elég legyen annyit megjegyezni, hogy a pap hamarosan válaszolt, leszögezte, hogy az állami iskola a környékbeli bányatársaság érdeke, beköltözött idegen alkalmazottaik miatt úgylis meg fogják csinálni, akár mennyire tiltakozott az ő faluja és a szomszédos Hondol; a pompás templom viszont az érsekség terve, jóváhagyása mellett épült, az évente beszédett részletek nem terhelték túl a családokat, és éppen ez a nagy közös vállalkozás, az épület fogja fölébreszteni az emberekben a vágyat a felekezeti iskola után.¹⁸⁵ Az egész ütésváltást azért tartottuk érdemesnek ismertetni, mert a szerkesztőség a pap magyarázata után is fönntartotta, hogy Iosif cikke elvi álláspontot fejezett ki, gondolatai megszívlelendők.

Még veszélyesebb volt, amikor román papok nép- vagy egyenesen nemzetellenes célok szolgálatába adták magukat. A *Familia* 1879-ben, a népiskolai törvény bevezetése kapcsán közölt egy olvasói levelet Máramarosból. A levélíró fölháborodva számolt be egy ottani – úgymond – román gyűlésről, melyen papok, körjegyzők vele is aláírtak egy papírt – ő meg sem nézte, mi az, vakon megbízott a nép vezetőiben. Később kiderült, hogy egy olyan nyilatkozat volt, amely elítélte a román főpapok akcióját a magyar nyelv kötelező

tanítása ellen, s kérte a nyelvtanítás bevezetését. Ilyen embereket tart el a nép a maga verejtékével – zárult keserűen a levél.¹⁸⁶

Az intelligencia egyes tagjainak álszent magatartásáról illetve további példáért forduljunk ismét a szépirodalomhoz. Liviu Rebreanu regényében Herdelea tanító és családja – elméletileg – nemzeti, azaz román érzelmű (fiuk egyenesen irredentista), ám amikor szorult helyzetbe kerülnek, a feleség e szavakkal gyomrozza férjét: „Elbűvölnek a románok hízelkedései, de a szép szavakkal nem lehet jóllakni. Dehát mi is lenne, ha magyar nyelven tanítanál? [...] Hadd tanuljanak magyarul, jó az, ha tudnak egy idegen nyelvet, mert látod, a magyar nyelv nélkül egy lépést sem tehetsz... Ha már ilyen időket élünk, meg tudjuk mi ezt változtatni?” A tanító pedig – állását féltve – a magyar képviselőjelöltre szavaz. Fiuk, Titu esetében szintén távol állnak az elvek és a gyakorlat: magyar asszonyoknak udvarol. Mikor új faluba kerül, sokáig eszébe sem jut, hogy keresse a kapcsolatot a román pappal: „Most szégyellte, hogy egy hónap alatt, mióta a faluban él, majdnem minden magyar nadrágossal ismeretséget kötött, de nem igyekezett legalább meglátogatni az elnyomott, mezítlábas nyáj pásztorát.”¹⁸⁷

A *Revista Orăștiei* egy hátszegi levelezője viszont már azt is bűnnek tekintette, hogy a papság nem készítette föl a híveket a polgári házasság bevezetésével járó veszélyekre. A cikkíró kifejezetten azért ment el a templomba, hogy hallja az egyház álláspontját, ám erről egy szó sem hangzott el, állítólag a pap nem kapott körlevelet. Ezt a szerző nem tudta elfogadni: „Nem látják a hivatottak, hogy a gőz és az elektromosság századát éljük, amikor mindent villámsebessen intéznek?” De nem csak technikai problémáról volt itt szó: Hátszegen húsz-huszonöt éve nincs vallásoktatás, most is tíz-tizenöt hívő lézengett a templomban. Minek köszönhető a hátszegiek mostoha sorsa – tette föl a szerző a kérdést: az idegenek mesterkedéseinek „vagy még inkább a románok nemzeti és egyházi ügyeit irányító saját vezetők közönyének, restségének?”¹⁸⁸

A városi, szabadfoglalkozású vagy éppen valamely román nemzeti intézménynél dolgozó egyének hozzáállását szintén gyakori és sokszor igen éles kritika érte. A *Revista Orăștiei* mindjárt egyik első számában nyíltan föltárta az intelligencia szerinte általánosnak tekinthető képmutatását, a lelkes szavak és a tettek hiánya közötti ellentétet: „A konferenciákon vagy más összejöveteleken teljes erővel verjük a nagydobot, hogy bezsebelhessük a tapsot, majd hazatérve ennek jóleső tudatában leheveredünk a puha ágyra; vagy nem veszünk tudomást a paraszt bajairól, aki az ajtón dörömböl, csupán a magunk zsebére figyelve a legteljesebb összhangban működünk együtt a felsőbb hatóságokkal, nem tartva tanácsosnak, hogy elveszítsük a jóindulatukat, a legrosszabb esetben – ez a legritkább – egyenesen a bocskor ellen dolgozunk, melynek tiszteletére valaha nagy hangon, lelkesedéssel telve mondtunk pohárköszöntőt.” A bajok megnevezése kevés – folytatta a cikk –, immár tettekre van szükség. Egy aljegyző megválasztása is húsba vágó kérdés, hát még mennyi rosszat tehet egy nem odavaló jegyző, tanító, pap! Volt rá eset, hogy a tagosítás során a pap játszotta át a zsidónak a falu jogait. Ez persze kirívó eset, de mulasztással is sok kárt lehet okozni: a pap felelőssége lenne, hogy lebeszélje az embereket a költséges lakodalmakról, torokról, melyek eredménye rendszeren eladósodás, végül jön a végrehajtó.¹⁸⁹ Néhány számmal később a birtokosok, az urak önzését, szociális érzéketlenségét támadta egy vezércikk – ez még nem föltétlenül kellene, hogy a vékony, kialakulóban levő román birtokos rétegre vonatkozzék, ám a cikkíró kimondta, hogy a belső ellenség még veszélyesebb: „Egyetlen egy sem gondol bele, mi volt azelőtt – hogy ők is bocskorban nőttek föl –, adják az urat, az aljanép világa meg csak hadd pusztuljon. Más népek nem így tesznek. Az idegeneknél a tanult emberek mindig a néppel tartanak, nem szakadnak el attól sem jóban, sem rosszban. Vagyonukat is a nép fiainak hagyják örökségül: haladásukra, gyarapodásukra. Hol tartanánk ma már, ha több olyan emberünk lett volna mint Gojdu, Șaguna, Șuluțiu, Samoil Vulcan, Andronic?” Ám a nép jötevőit

egy kézen meg lehet számolni, a többiek élnek világukat. Csak a szabad Romániában mennyi pénzt szórnak el külföldi fürdőkre, utazásokra, párizsi tartózkodásra! „Mennyi nyomorúságot lehetett volna ebből a pénzből orvosolni hazájukban, ha már a hegyeken nem látnak keresztül! Mennyi intézetet és egyesületet lehetett volna alapítani az árvák, a siketnémák, azok javára, akik nem saját hibájukból jutottak koldusbotra.” A szerző persze nem azért írta e profetikus cikket, hogy a romániai elitet ostorozza (arra ott volt a poporanisták, a sámánatoristák tábora – tehetnénk hozzá), ezért visszatért „Erdély istenverte városaihoz”, melyek elitje szinte mindenhol meghasonlásban él (mint majd látni fogjuk a nemzeti bűnök taglalásakor), „önjelölt vezetőik kisszerű, sötétlelkű emberek”, másokat nem hagynak cselekedni, maguk pedig „nem akarnak egy asztalhoz ülni az iparossal, a tanítóval, a pappal, mivel ők maguk arisztokraták, tudós diplomájuk van, és ez a diploma följogosítja őket arra, hogy mindent ócsároljanak, jobbra-balra becsméreljenek, hogy mindenki sáros legyen, mert ők mocskosak testükben-lelkükben. Egy ilyen arisztokratától azután a Jóisten mentse meg a románt. Ezek csak paraziták, akik a nép verejtékéből élnek, piócák, a nép tiszta vérét szívják, miközben eszükbe sem jut, hogy valamit adjanak neki, és összefogva különféle egyesületeket alapítsanak, melyek más népeknél olyannyira elterjedtek és hasznosak.” Ez azonban már nem megy így sokáig: a nép kezdi fölismerni a „csokojok” tetteit, óvakodik tőlük, látván, hogy ezek nem lehetnek a vezetői.¹⁹⁰

A teátrális és fedezet nélküli gesztusok ostorozása a későbbiekben is visszatért a lap hasábjain, mint egy 1898-as vezércikkben: „Az egyesületekben ne az történjék – ami egyébként szinten mindegyik, bármiféle jellegű egyesületünk esetében szokás –, hogy az alapszabály kidolgozásával, a tisztségek elosztásával, néhány bejövő és kimenő akta előterjesztésével, két-három beszéddel és egy tósztokkal tűzdelt bankettel le van tudva az egész.” Érdemi, napi aprómunkára van szükség! Aki hivatalnok, az ott védje a nép jogait, a tisztviselők dolgozzanak napi egy-két órával többet,

nyolc-tíz órás szolgálatuk így is jócskán elmarad a parasztek tizenhat-tizennyolc órás munkájától. A falusi intelligencia magyarázza a racionális gazdálkodás szabályait, az új eszközök használatát, közvetítse a politikai és kulturális ismereteket. „A parasztek, annak szokásai, viselete ne csupán dekoráció legyen és szemléltetőeszköz a multságokon és más alkalmakkor, hanem komoly – főként gazdasági és erkölcsi – gondoskodás tárgya. Gazdasági-kulturális téren ugyanis sokkal többet használhat valaki, mint sok politikus.¹⁹¹ A képmutató folklorisztikus érdeklődés elítélése később is megjelenik: „Mert mi, írástudók kevéssé, nagyon kevéssé érdeklődünk és járunk parasztejaink között. Leginkább akkor megyünk közéjük, amikor doinákat, találós kérdéseket és meséket kutatunk vagy szőlőéréskor, hogy mi is megkóstolhassuk, de akkor sem érdekel minket, hogyan biztosítják a kenyeret maguknak és családjuknak.”¹⁹² Pedig ez az intelligencia kötelessége lenne, mert belőle származik, belőle él. Az intelligencia időnkénti üres politikai propagandája Rebreanu regényében is megjelenik, mégpedig Titu Herdelea önkritikus szavaiban: „ők roskadoznak az élet terhei alatt, én meg frázisokkal tömöm a fejüket! [a „magyar iga”, a „nemzeti kötelesség”, az „ősi anyanyelv”]¹⁹³

Egyes tanítócsaládok lenéző, elkülönülő magatartása jelenik meg ugyanitt Herdeleáné alakjában: „Maria Herdelea monori [Monorfalva, Beszterce–Naszód vm. – Á. B.] parasztleány volt, de mivel világeletében úri ruhában járt, különösen, miután tanítóhoz ment férjhez, nagyon fenn hordta az orrát, és kissé megvető szájalommal nézett mindenre, ami paraszti.”¹⁹⁴

Azt sem tekintették azonban az (ön)kritikus kortársak elegendőnek, ha az elit a maga szűk körében dolgozik a nép fölemeléséért – annak aktív bevonása nélkül ennek nem sok értelmét látták. Így az 1874-es dévai ASTRA-közgyűlésről szóló tudósítás nehezményezte, hogy parasztek szinte egyáltalán nem voltak jelen – kimondatlanul is a szervezőket téve felelőssé –, holott némelyik előadás – különösen a román nép nyomorának okait feszegető – közérthető, népies nyelven hangzott el.¹⁹⁵ Így viszont a rendezvény

eléggé akadémikusra sikerülhetett – tehetnék hozzá. Szintén egy „családias” közgyűlés kapcsán, de immár általános érvennyel emelte föl a szavát három évtizeddel később a jelenség ellen a szászvárosi újság: „Annak a fáradozásnak, melyet a nép akár kulturális, akár gazdasági, akár politikai fejlődéséért folytatunk, a mi vidékünkön és máshol is kétségtelenül az az egyik legfőbb fogyatékosága, hogy maga a nép, a nagyközönség, nagyon keveset tud arról, amit intelligenciája elkezd vagy már tesz!” A cikkíró nehezményezte, hogy az ASTRA dévai fiókszervezete egy héttel azelőtti közgyűlésén a sok úr, hölgy, kisasszony mellett parasztok szinte alig voltak, mintha csak egy úri bál lett volna, ahol nekik nincs keresnivalójuk. A szerző emlékeztetett rá, hogy az ASTRA a nép kulturális, irodalmi fejlődéséért jött létre. A gyűléssel egy időben rendezett háziipari-népművészeti kiállításon nemhogy paraszti közönség nem volt, de még a díjazott asszonyok sem jelentek meg teljes számban. „A román asszony odaadta tehát az otthoni kézimunkáját, mert egy úr vagy hölgy elkérte tőle, de ez annyi érdeklődést sem keltett benne, hogy legalább elmenjen. és megnézze, mi az az összejövétel, ahová az ő szóttesét is vitték.” Pedig éppen a háziipar fejlesztéséről volt szó, és a legszorgalmasabb, legügyesebb asszonyok jutalmazásáról. A szerző szerint nem elég a nép nevében ténykedni, és közben nem világosítani föl, nem értesíteni a fejleményekről, mert így minden törekvés meddő marad. Akkor lett volna igazán örömmünnp a közgyűlés és a kiállítás, ha minden úr mellett két paraszt, minden hölgy és kisasszony mellett két-két parasztasszony, parasztlány állt volna.¹⁹⁶

A fenti konkrét esetekben föltehetően az intelligencia elszigeteltsége, ügyetlensége volt a ludas, találkoznak azonban szándékos és bántó elkülönülési szándékkal is, bár másik régióban. A beszercei *Foaia Poporului* 1896 nyarán keményen elmarasztalta a parasztokat és az iparosokat, amiért – úgymond – szándékosan távolmaradtak a helyi dalárda hangversenyéről. Hármuk (egy erdész és két kőműves) önérzetes válaszát a *Revista Orăștiei* közölte

- miután a *Foia* ettől mereven elzárkózott. Nem azért nem mentek el - szögezte le a levélíró -, mert közönyösek a nemzeti rendezvények iránt, annál is inkább, mert a dalárda négy-öt, az intelligenciához tartozó egyént leszámítva csupa parasztból áll, „hanem mert a rendező urak nemcsak szóban mondták el nekünk, hanem a plakáton is azt írták, hogy *a hangverseny utáni táncos mulatságon, amely a hangversenyteremben lesz, a parasztság ill. az iparosok nem vehetnek részt, mert ez a terem csak a »magas« közönségé. Azazhogy: a bocskor énekel, fizet, azután pedig kifelé a Ballhausból!!!*”¹⁹⁷ A levélírók a *Foaiát* is elítélték, amiért becsmérelte a népet, az intelligenciát pedig az egekig magasztalta.

Máskor nem az alsóbb néposztályok távolmaradása, hanem éppen aktivitása jelentett gondot az intelligencia egyes tagjainak, mint történt ez 1885-ben Brassóban, amikor fiatal kereskedők előadták Vasile Alecsandri egy darabját. „Sűrű tapsot kaptak, bár a közönség bizonyos előítéllettel viseltetett az előadással szemben, lévén, hogy a műkedvelő színjátszók eddig a társadalom más rétegeiből verbuválódtak, amelyek most úgy érezték, letaszították őket a trónról. Ilyen dolgokban azonban a megosztottság nem árt, sőt ellenkezőleg, vetélkedéshez vezet, ami a haladás alapja”¹⁹⁸ - utasította el az intelligencia féltékenységének jogosságát a szemtanú.

Mivel láttuk, hogy (ön)kritikus hangokban nem volt hiány, ennek fényében nagyobb súlyt kapnak a másik oldalról támadó Farkas Pál szavai. Idézett broszúrájában egyszerre húzta alá a román intelligencia szoros népi gyökereit és egyrészt kíméletlenül kizsákmányoló, másrészt gögösen elzárkózó magatartását: „Tudok oláh képviselőt, akinek egyik fivére ügyvéd, másik fivére paraszt, egyik nővére egy pópa, másik nővére egy paraszt felesége. Erősen tévednénk azonban, ha azt hinnénk, hogy ez a körülmény bizonyos benső viszonyt, érdekközösséget, szeretetet és kíméletet tart fenn az oláh intelligencia és az oláh nép között.” Majd idézte a nép körében elterjedt mondást: „Isten ments meg az oláhból lett úrtól! [...] Ez a nép csak eszköz arra, hogy őt gazdaságilag és politikailag

előbbre vigye. És ezért az oláh intelligencia semmi rosszat nem lát abban, ha takarékpénztárai és bankjai lehetetlen uzsorakamatot szednek az oláh adósoktól, ha az oláh ügyvéd költségjegyzékek címen oláh felek kis ingatlanjait elárverezteti, ha az oláh nagyprépost oláh kiscgazdák telkeit összevásárolja és az oláh orvosból oláh betegek révén nagybirtokos lesz. Nem bánja azt sem, ha a földjétől megfosztott nép ezerszámra vándorol ki Amerikába.”¹⁹⁹

Életideál

Az alábbi fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy az átnézett sajtó milyen képet adott a maga koráról, az uralkodó életideálról, a régi és az új értékek ütközéséről. Óvakodnánk kimondani, hogy e globális folyamatok az erdélyi román társadalomban is meghatározók lettek volna – sokkal inkább a nemzetközi vagy egyéb hazai sajtóból átvett témák, „divatos félelmek”, mai műszóval a kulturális sokk (az a tétel, miszerint a jelenkor teljes hanyatlást mutat a régi jó időkhöz képest) ősidők óta dokumentált jelei ezek, ám akkor azt sem hallgathatjuk el, hogy például a magyar társasági lapok is ugyanezen kozmopolita eszmekört sugározták már a reformkorban is, amikor még szinte érintetlenek voltak a patriarchális „táblabíró-világ” normái. A *Rajzolatok a társasélet és divat világából* egyik novellájában megjelent például Dohosy úr, régi jó táblabíró, „halálos ellensége minden újnak” – jellemzi Zolnai Béla –, kinek állandó panasza: „Hej, az én koromban nem volt még ily romlott a fiatalság!” A szereplő besorolása a monográfia szerzője szerint: „A laudator temporis acti: örök emberi típus. Mindig a nagyanyai kor erkölcsi voltak jobbak a jelenkorinál!”²⁰⁰ A kérdés természetéből adódóan tehát nem annyira nemzeti specifikumokat érdemes itt kutatni, hanem inkább azt kimutatni, hogy az elit tájékozottsága és a népe tényleges társadalmi állapota közötti fáziseltolódás ellenére ezek az ítéletek polgárjogot nyertek a vezető társasági orgánus lapjain.

A *Familia* egy 1898-as cikke élesen elítélte a megváltozott közgondolkodást: az erkölcsi (nem büntetőjogi) bűnök tömeges

terjedése, egoizmus – mely a *harc a létért* tetszetős jelszavában keres öngazolást –, az önérdek kíméletlen érvényesítése, állhatatlanság, a felszínesség uralma, az altruizmus, a filantrópia elenyészése, képmutatás – ez a mai kor!²⁰¹

Egy másik szerző – nem kis részben az évszázadváltás hatása alatt – kifejtette azt a közhelyszerű, minden történelmi korban hallható ítéletet, hogy sajátos, átmeneti korban adatott meg élnie, a régi törvények elvesztik érvényüket, új erkölcsiség veszi át az uralmat. Az individualizmus és a szocializmus vívja harcát, közülük a szerző az előbbi veszélyeit részletezte. Az új életideál a gazdagodás, kizárólag a család szolgálata, emelése, az emberek „a közügyekért egyáltalán nem lelkesednek, különösen ha az bármi csekély áldozatot követelne, közönyösek maradnak. A haza az otthon négy fala, az okos embernek családjával kell törődnie.” Közéleti tisztességet nem vár el senki, a politikusnak csak magánéletében kell korrektnek lennie. A polgári erények kapcsán még idézni fogjuk a cikknek a gondoskodásról, előrelátásról mondott szavait, azt, hogy a harci dicsőség, hősi ideál rég a múlté. Az általános értékrend az egyéni boldogulást helyezi előtérbe: „A ma jellegzetes embere nem képes fölfogni azt, hogy valaki jószántából elhagyja feleségét, gyermekeit, és meghaljon a hazáért. Ellenkezőleg: azon hatódik meg, ha valaki egy reménytelen szerelem miatt hal meg, vagy azért lesz öngyilkos, mert nincs mit ennie.” Ám ez a fejlődés paradoxonhoz vezet – emígy a szerző –, a szélsőséges egoizmus következtében ugyanis eltűnik az individuum, a szuverén egyéniség.²⁰²

1904-es brádi beszédében Vulcan is úgy vélte, hogy kizárólag a közvetlen egyéni érdek, az anyagi haszon mozgat mindenkit, közcélokra senki nem hajlandó áldozni.²⁰³

Illemtan, társas érintkezés

Ahogy a százados feudális társadalmat lassan-lassan kezdték fölváltani a polgári viszonyok (a fejekben persze csak jelentős fáziskéséssel és csak részlegesen), s velük együtt változtak az

emberek közti érintkezés szabályai, egyre fontosabbá vált, hogy a friss polgári állású egyének számára rögzítsék a jólneveltség, a társasági illetan érvényes szabályait. Ezért a *Familiában* is jó néhány ilyen témájú cikk jelent meg, 1889-ben pedig napvilágot látott az első román nyelvű illemtankönyv – jellemző módon egy ortodox pópa tollából.

A jó modor alapja az udvariasság. A *Familia* egy 1870-es írása leszögezte, hogy aki nem udvarias, az lehet művelt, nemesi származású, nagyhatalmú személyiség, de *gentleman* nem lehet, legyen bár hercegi rangja. Ezenkívül udvariassággal többre is jutunk: a választékosan közölt, megfelelően csomagolt kritika jobban hat, mint a nyers szókimondás, és ha egy igazán művelt ember a cselédeivel is udvariasan beszél, attól csak nagyobb lesz a tekintélye – már a gyerekeket is erre kell tehát szoktatni.²⁰⁴ Néhány számmal később M. Strajanu közölt hasonló elméleti állásfoglalást: „Az udvariasság avagy az urbánus szokások igen fontos szerepet játszanak mind a magán- és társadalmi, mind a politikai életben. [...] Egy személy ajánlólevele a társaságban tehát sem a rang (ahol még vannak ilyenek), sem a funkció, sem a ruha, hanem az udvariasság. A mi szemünkben ez egy – általunk nem ismert – személy erkölcsi és szellemi kultúrájának fokmérője. Megmutatkozhat az élet minden relációjában, az illető írásaiban, szavaiban, kinézetében, gesztusaiban, hangsúlyaiban és beszédtnusában, ügyeinek rendezettségében, sőt öltözködésében is.” Az udvariasság és tisztelet nemcsak elvbarátainknak, a velünk egy meggyőződéssel levőknek jár ki, hanem ellenfeleinknek is, ez éppen a lelki nagyság jele – politikai ellenfeleink tekintetében is tiszteletteljes figyelmet kell tanúsítanunk. Az udvariasság azonban nem azonos az etikettel, ami az emberből automatát csinál; nem azonos a hízélgéssel, ami főleg a despotikus országokra jellemző, ahol a hátad mögött azután kibeszélnék, rágalmaznak – igazi udvariasság csak szabad, független jellemek között lehetséges. Elsajátítása a bölcsőtől a sírig tartó önnevelés eredménye, az anya, a tanárok csupán segítséget nyújthatnak ehhez. Nem csak a közéletben

elvárás, hanem otthon, a családban is íratlan törvény – erre egy 1904-es cikk szolgált elrettentő ellenpéldával. A szerző egy művelt családnál ült, s beszélgetés közben a férj egyszer csak durván rámondott feleségére, aki más véleményen volt, mint ő: „Hülyeségeket beszélsz!” A szerző eddig tapintatos, választékos úriembernek ismerte az illetőt, most azonban rájött, hogy felesége iránti megkülönböztetett figyelme csak tettetés volt.²⁰⁵

Szintén elméleti írás volt egy, a tapintatról szóló cikk, mely leszögezte: egy társaságban a tapintat biztosítja azt, hogy hibáink ne kerüljenek felszínre, érzéseinket ne nevéssék ki. Inkább negatív, mintsem pozitív jellegű erény: „Nem abból áll, hogy fennhangon hirdetjük a hozzánk közel állók jó tulajdonságait, hanem, hogy nem tárjuk föl mások gyöngye pontjait; nem azt jelenti, hogy gyógyítjuk mások sebeit, hanem, hogy nem érünk hozzájuk; nem azt értjük ezen, hogy kellemes, örömdetes, dicsérő dolgokat mondunk másoknak, hanem, hogy nem mondunk olyant, ami káros lehet.” A tapintat nem tanulható: „Vannak nagyon művelt, csillogó szellemű, fényes rangú emberek, akikben a nyoma sincs ennek a szerény erénynek, miközben a földműves leányánál vagy egy iparosnál gyakran tökéletesen kifejlett formában találkozunk vele.” A lélekben gyökerezik ugyanis, ezért kibontása az anyák kötelessége. Ugyancsak a tapintatra, a kényes kérdések kerülésére, a csak zavarólag ható egyenes bókok kerülésére tanította a „jólnevelt nőket” egy – 1905-ben, az udvarias társalgásról közölt – cikk: e szerint senkinek az érzelmeit nem szabad megsérteni, kerülni kell a politikai és vallási vitákat, vagy legalábbis mindkét tábor egyaránt legyen udvarias. Ne minősítsük sem a jelenlevők, sem a távoli személyek külsejét, alakját, ne hasonlítgassunk senkit senkihez!²⁰⁶

A következőkben a társasági viselkedés konkrét kérdéseit tekintjük át. A köszönés illemtana igen korán jelentkezett a *Familia* hasábjain: Alexandru Onaciu 1866-os, a csókról szóló cikke, miután a téma történelmi áttekintését nyújtotta, az ókortól napjainkig, és leszögezte, hogy a civilizálatlanabb népek a csókot

egészen nevetséges eljárások keretében alkalmazzák (itt elsősorban nem a szerelmesekről van szó), sietett megjegyezni – érezhetően rosszállólag –, hogy a románoknál is az a nép szokása, hogy kezét csókolván papjának vagy más tisztelt személynek, annak kezét a maga arcára, homlokára helyezi, majd ismét megcsókolja.²⁰⁷

Az egyébként meglehetősen kritikus Vulcant a hatvanas évek végén megragadta a bukaresti társadalmi élet egy demokratikus vonása: már többször idézett útleírásában elújságolta, hogy hiányoznak az itthon gondot okozó címek és rangok, minden művelt ember *domnule!* [’uram!']. Számunkra nem a romániai állapot az érdekes – és a fenti jelenség sem takarhatta el az óriási társadalmi szakadékokat –, hanem az, ahogyan a szerző továbbviszi a gondolatot, és az erdélyi társadalmi viszonyokra reflektál: „Legfőbb ideje volna, hogy mi is megszabaduljunk – legalábbis az újságírásban – a szervilizmus e maradványaitól, és hogy leszokjunk a sok excellenciáról, illusztritásról, magnificenciáról, spektábilisról és más barbarizmusról, melyekkel megáldott minket az egyedülvaló jó Isten.” Egy néhány évvel későbbi cikk ugyancsak rámutatott arra, hogy a feudális megszólítások dzsungele mennyire megnehezíti, görcsössé teszi a társas érintkezést: „Uram, tekintetes uram, nagyságos uram vagy nagyságod, kiválóságod, excellenciád stb. – egy félelmetes labirintus, melyben mi, Kárpátokon inneni románok is kezdünk eltévedni, és sokszor nem találunk ki belőle.” Szinte már társalgási lexikonnal vagy szótárral kell közlekedni – folytatta a szerző –, hogy tudjuk: hol, hogyan kell valakit megszólítani. Gyakori eset, hogy vizit esetén nagyobb gond a helyes megszólítás, mint a társalgási téma megtalálása, inkább kétszer-háromszor magasabb rangot szokás alkalmazni, ez így a kisebbik baj, csak éppen komikus. A románok, akik demokratikus nemzet – szögezte le a cikk –, korábban nem ismertek rangokat és címeket, csak a fejedelmeket hívták nagyságodnak, mindenki más egyszerűen csak *uram* volt. Nem lenne jobb, demokratikusabb ehhez visszatérni, véget vetni a szervilizmusnak?

- kérdezi. Iosif Ioan Ardeleanu viszont illemtankönyvében arra figyelmeztetett, hogy a magasabb beosztásúaknak meg kell adni a rangjukat. A *Domnu!* [uram!] az előkelő társaságban kezd kikopni, inkább csak az alacsonyabb rangúak, a társaságon kívüliek felé használják.²⁰⁸

Egy 1871-es cikk, miután leszögezte, hogy minden társadalmi réteg esetében más szabályok érvényesek, a *haute volée* (*haute creme*) szokásait vázolta föl, hangsúlyozva, hogy ezeket be kell tartani, mert különben neveletlennek fognak tekinteni minket. Az írás részletesebben a magas rangú caládnál teendő vizitról szólott, hova kell ülni (első alkalommal a háziasszony mellé), mit lehet levetni (a kalapot; a kesztyűt férfiak is csak régebbi ismeretség esetén), meddig tarthat (legfőljebb negyedóra), mi a teendő, ha nem fogadnak minket (be kell hajtani a névjegy sarkát). Ezenkívül a szerző megismertetett minket azzal az összetett problémával, hogy milyen rangú és korú úr mely hölgynek kínálhatja a karját - innen csak azt emelnénk ki mint demokratikus elemet, hogy ha nekünk már csak a nevelőnő jut vagy más hasonló személy, ne habozzunk készséggel karunkat nyújtani neki. A kézcsókról szóló alfejezetből pedig megtudhatjuk, hogy csak alacsonyabb rangú körökben általános szokás, főljebb csak a bizalmas családi barátok joga.²⁰⁹

Ieronim Gheorghe Barițiu 1871-ben alapos tanulmányt közölt az étkezés illemtanáról. Egy német szerző, br. Kuige munkáját vonatolta ki, mint azt már a bevezetőben is sejtette, ahol leszögezte: az a kérdés, hogy a németek tudnak-e enni, a románokra éppúgy érvényes; az asztali viselkedés, étkezés a kultúra fontos része. Barițiu rákérdezett hölgyolvasóira - innen a szöveg már láthatólag átvétel -, hogy nem zuhanna-e egy költő a szemükben, ha látnák, amint kezébe fogja a libacombot, és kenyérrel kitörli az utolsó csepp szószt is a tányérról. További elrettentő példa egy lelkészjelölt esete, aki azért nem kapta meg a már biztos parókiát, mert a kanál oldaláról ette a levest, és intett a cselédeknek, hogy még kér a pástétomból. A nők értik ugyan az étkezés szabályait, de sok

anya nem adja át fiainak! Boldogulásuk érdekében idejekorán ültesse el bennük, s otthon, a családi asztalnál is tartsák be azokat, így nem lesznek gondjaik idegen helyen, palotákban, szállodákban. Ezek után következnek a testtartás, a szalvéta- és evőeszköz-használat, a kenyér, a leves, a hal, a sülték, desszertek és borok fogyasztásának szabályai. Barițiu kritikusan kezelte forrását, megjegyezte, hogy az sok elavult szokást is tartalmaz, sok másik azonban örök érvényű (amit a cikk olvastán alá is támaszthatunk). Négy évvel később ugyanitt már eredeti cikk is megjelent (persze idegen források alapján) Georgiu Trăila tollából. Bevezető szavaival a szerző mértéktartásra intette hölgyolvasóit, ám érzékeltette, hogy nem a hagyományos értelemben vett önmegtartóztatásról, nem a böjtről (az ilyen prédikációt úgymond meghagyja a szószékeknek), hanem újszerű témáról kíván beszélni, a cím szerint az ifjúságnak szánva szavait: „Más tárgyat fogok tehát érinteni, amely inkább megfelel a helyes mérsékletnek, inkább racionális böjt, a jólneveltség, a bonton, a divat része, a művelt világ számára nagy jelentőségű és mindenféle szempontból hasznos” – azaz „az ebéd esztétikájáról” fog beszélni. Az ebédet a család számára azért tartotta igen fontos eseménynek, mert a férjet és a feleséget napi életrendjük elválasztja egymástól, csak ebédnél vannak együtt; az asztalnál tanúsított figyelmesség tehát a családi boldogság megőrzésének fontos eszköze. A szerző a továbbiakban összefoglalta az ital töltésének, a sótartó átnyújtásának, a tányér pozíciójának, a falatok kiválasztásának, rágásának, lenyelésének, a morzsák sorának főbb kérdéseit, majd végül kimondta a megfellebbezhetetlen ítéletet: az illető erkölcsi elvei és asztali viselkedése között szoros összefüggés áll fenn – „mondd, hogyan eszel, és megmondom, ki vagy”. Egy alább ismerttetendő, az intézeti úrilányok viselkedését pallérozó későbbi cikk is részletes tanácsokkal szolgált, előírva a helyes testtartást, tiltva a válogatást, az étel fumigálását, a kanál szélesebb oldalának és a késnek a szájba vételét, a tányér megdöntését, a kenyér fölvdosását stb.²¹⁰

Az ételek elfogyasztásának illemtana mellett azonban hangsúlyt kapott magának a meghívásnak az előkészítése és az asztal megterítése is, mint azt egy 1881-es cikk is jelzi. A magát nagynéniként meghatározó szerzőnő levélben oktatta unokahúgát, aki intézetben nevelkedett, anyja korán meghalt, így nem volt alkalmja megtanulni a vendégvárás szabályait. A cikk részletezte a legalább tizenkét nappal korábban kiküldendő meghívók méretét, szövegét, az érkező vendégek fogadásának és leültetésének mikéntjét, a terítéssel szembeni elvárásokat (ezüst evőeszközök, fajansz- vagy színes porcelántányérok, minden fogáshoz mindenképp újat teríteni), nem feledkezve meg arról sem, hogy minden hölgy elé egy virágcsokornak kell kerülnie.²¹¹

Az előkelő társasélet másik fóruma, az estély szintén terítékre került a *Familia* hasábjain. Marcu Emilianu előrebocsátotta, hogy nem a toalettekről, az új tánc lépésekről, a zenészekről fog beszélni, hanem az illemszabályokról, melyeket mind a háziaknak, mind a vendégeknek be kell tartaniuk. Tisztában lévén a várható családottsággal, igyekezett megvédeni témáját: „Ne hajítsd el, fiatal olvasónóm, a lapot, mert jótanácsokat akarok adni.” Ezt követően részletezte a meghívók kiküldését (időben, hogy a hölgyek föl tudjanak készülni), a vendégek üdvözlését, átvezetését a háziasszony szalonjába, az elhelyezkedést a táncteremben (a hajadonok anyjuk, idősebb nőrokonuk vagy a fölkért ismerős, a garde-dame mellett foglalnak helyet), a férfiak bemutatását a hölgyeknek (ismeretlenül hölgyet fölkérni tilos), a beszélgetés illemszabályait (se hangoskodva, se suttogva), az étrend és a frissítők összeállítását.²¹²

Végül a társadalom egy vékony, de a polgári életmód, társasági szokások finomodása szempontjából kulcsfontosságú rétegéről, az intézetben nevelkedő, felsőbb körökbeli leányokról kell még szólnunk. 1904-ben a *Familiában* hosszabb cikk foglalta össze számukra a jólneveltség kritériumait a fontosabb élethelyzetekben. Demokratikus fölütéssel indítva elismerte, hogy mindez már nem az előkelő, gazdag osztályok megkülönböztető jegye, mint hajdanán,

mert ma már a legszegényebb családok fiai-lányai között is találni illedelmes viselkedéseket, ám ettől még alapvető követelménynek tartotta e szabályok elsajátítását, még hozzá gyermekkortól kezdve, hogy udvarias viselkedésünk ne legyen merev, erőltetett, hanem a franciák mintájára spontán, természetes. A szerző azonban fiatal olvasóira gondolva nem elősorban a nagyvilági megjelenés szabályait ismertette, hanem olyan elemi dolgokat, mint a tisztálkodás, az öltözködés (egy munkásasszony vagy egy cseléd esetleg lehet fésületlen, piszkos körmű, de egy iskoláslány soha, ami nem jelenti azt, hogy kerülni kell a rendrakást, a portörleszt, a szemét fölszedését), az illedelmes asztali viselkedés (ld. fent), a hálótermi magatartás (ne dobáljuk szét ruháinkat, dolgainkat, időben feküdjünk le), az óra alatti egyenes testtartás és feszült figyelem, a pihenő illedelmes eltöltése (ne kiabáljunk, ugráljunk, mint aki a börtönből szabadult), ne tegyünk illetlen mozdulatokat, végül pedig a kulturált társalgás – a fiatal lányok ne használjanak vulgáris kifejezéseket, melyeket legföljebb a piacon vagy az utcagyerekektől hallani, idegeneknek mindig adják meg a rangot, de legalábbis az *uram!*, *asszonyom!*, *kisasszony!* megszólítást.²¹³

A társasági illetan legalaposabb összefoglalása Iosif Ioan Ardelean kétegyházi (Békés vm.) ortodox pópa 1889-ben, Aradon megjelent illemtankönyve volt, melyet Vulcan elsősorban a fiatal-ság számára tartott igen fontosnak, kiemelve a könyv konkrét társadalmi hozadékát is, amennyiben a bevétel az aradi nőegyletet fogja illetni.²¹⁴ Bevezetőjében a szerző megindokolta, hogy a társasági életnek miért nélkülözhetetlen feltétele az illedelmes viselkedés elsajátítása: „Igaz, hogy a tanult emberek azt tartják, hogy a jó szív és a velünk született éleseszűség a jó modort is magával hozza, ám a mindennapi tapasztalat éppen az ellenkezőjéről győz meg minket. Még a legnemesebb szív és a legragyogóbb tehetség sem képes valakit a társas érintkezés modelljévé tenni; ahhoz élettapasztalat és a jólneveltség szabályainak ismerete szükséges. A jó modor a legjobb ajánlólevél a számunkra, társadalmi értelemben véve a legnagyobb vonzerőt gyakorolja mások

irányába. A jó modor bármilyen klubban és társadalmi körben közkedveletté tesz minket, gyakran meghatározza egy ambiciózus fiatalember jövőjét, és nemegyszer szerencsés házasságot eredményez.” Meghódítja a közerkölcsöt – részletezte tovább a szerző –, tompítja a súrlódásokat, színesíti a prózai mindennapokat, előmozdítja a közjót. Nem lehet azonban álca, felszíni jelenség: „Az igazi kultúra és a jó modor nemcsak külső máz, mely adott alkalommal lepatnog, hogy mögüle előtűnjék a durvaság és az ostobaság. [...] A jó modor ne csak egy fűző legyen a számunkra, melyet a társaság kedvéért néhány órára fölveszünk, otthon pedig ismét levesszük, hanem folyamatos tanulással válják természetünké, nehogy a legközelebbi alkalommal valahogy megfélekedzünk a szerepünk-ről, és ránk is alkalmazzák a mondást, ami egykor az oroszokra vonatkozott: »quettez le russe et le cosaque paraître«. [...] Az igazi udvariasság nemes lelki tulajdonság, mely elsajátítható, s melyet a lehető legjobban ki kell alakítanunk gyermekeinkben és a hozzánk közel álló személyekben.”²¹⁵ A könyv szerint ahhoz, hogy valaki *úriember* vagy *úrhölgy* lehessen, ma már nem elég az előkelő születés, sem a vagyon (India minden kincse sem teszi azzá a parvenüt), sem a tanulmányok.

Az egyébként karcsú kötet átfogó igénnyel íródott: bevallottan idegen szerzők alapján taglalta előbb a jó modor elméleti kérdéseit, majd külön-külön fejezetben részletesen tárgyalta a mise alatti elvárható magatartás, a beosztottakkal, cselédekkel szembeni viszony, az utcákon, köztereken, sétányokon, kioszkokban, színházban való viselkedés, a köszönés, a bemutatkozás, a társalgás, a vizit, a névjegyhasználat, a levélírás szabályait, a helyes öltözködés, a virágok szimbolikája, a parfümök, arcfestékek titkait; vezérfonalat adott az udvarlás, az eljegyzés, az esküvő megszervezése, a kelengye és a hozomány értelmes, valóban hasznos összeállítása, a meghívók szétküldése tárgykörében. Az új házassokra gondolva tanácsokkal – és erkölcsi neveléssel – szolgált a háztartás vezetését, a helyiségek berendezését, a vendéglátást illetően: ismertette a terítés, a sikeres munkareggeli, ebéd, estély

és bál szervezésének titkait, gondolt a nyilvános bálók lelkes rendezőire és debütáló résztvevőire, s nem feledkezett meg a majálisokkal és a kertü mulatságokkal kapcsolatos tudnivalókról sem.

Részben ugyanezen témákat is érintette Maria Cioban nagysebeni tanárnő később még bőven idézendő levélciklusa volt növendékeihez; részletezte a köszönés, a készorítás, a kézcsók szabályait. Ez utóbbi kapcsán – minthogy könyve fiatal nőket szólított meg – hangsúlyozta, hogy nem szabad kikényszeríteni; hibásan járnak el a hölgyek, ha a férfi jólneveltségét, iskolázottsági fokát a kézcsók módjából ítélik meg, s mellőzöttnek érzik magukat, ha elmarad. Hölgyl hölgynek csak akkor csókoljon kezét, ha sokkal fiatalabb, illetve ha az illető neki jótevője, de akkor meg kell maradni e szokás mellett akkor is, ha társadalmi helyzetük közelít egymáshoz vagy éppenséggel fölcserélődik. A szerzőnő kitért a névjegyhasználatra is: helytelennek, fényűzésnek tartotta azt a terjedő szokást, hogy sok alsóosztályos kislánynak is van már díszes névjegye – az csak önálló, komoly embereknél helyénvaló, leánynak csak tizenhét éves kora után javasolható, s azután is csak barátnői, szűkebb ismerősei körében használhatja, idősebbeknek, felsőbb állásúaknak egyedül nem küldhet, hanem szülei névjegye mellé tegye a magáét.²¹⁶

A társalgás szabályai, a gyakoribb hibák, vétkek

A román művelt osztály lassú gyarapodásával, a vizitek, kávézások, teadélutánok szokásba jöttével és nem utolsósorban az olvasóegyletek, társadalmi események (ismeretterjesztő előadások, közgyűlések, bálók) sűrűbbé válásával az elit tagjainak egyre több alkalmuk nyílt arra, hogy kötetlen társalgás formájában cseréljék ki információikat, olvasmányélményeiket, ilyen-olyan véleményüket, sőt a kötelező vizitelésnek „köszönhetően” erre egyre többször rá is kényszerültek. A társalgás nemzeti jelentőségét a kortársak egyrészt a tudomány és a kultúra, különösen az irodalom újabb eredményeinek terjesztésében látták, hiszen a klasszikus ismere-

tekre összpontosító középiskolákban ezekkel nemigen lehetett megismerkedni, a nők pedig még sokáig nem végeztek tömegesebben gimnáziumot; ennél azonban szinte fontosabb volt a másik hozadék: az anyanyelv nyilvános használatának terjesztése, presztízsének emelése, s közben a fennkölt stíl, az árnyalt nyelvi megnyilatkozás fejlesztése. Ugyanezt a szerepet játszotta a reformkor évtizedei óta a „honi nyelvű” *társalkodás* a magyar művelődésben.

Mivel a konverzációnak is megvolt a maga szigorú illemtana, a „szakírók” igyekeztek elébe menni a társadalmi elvárásnak, és cikkekben, illemtankönyvekben újra és újra összefoglalták, tanították a helyes társalgás szabályait, rámutattak az általános hibákra, vétségekre. Németül és magyarul ilyen munkák hosszú évtizedek óta közkezen forogtak, Kis János például már 1798-ban lefordította egy német szerző munkáját *Az emberekkel való társalkodásról* címmel, s 1821-ben már a harmadik kiadása jelent meg; ezt követte a könypiacon egy *Kézikönyvecske, a Társalkodási csínkönyv, a Levelező-könyv, A finom társalgó* stb.²¹⁷ A román kultúra természetesen e téren is lépéshátrányban volt, egyrészt a módosabb, tanultabb polgári réteg fejletlensége miatt, másrészt pedig azért, mert ez a lassan gyarapodó réteg is elsősorban németül és magyarul társalgott nyilvános körben, sőt gyakran a családban is. Az anyanyelv megvetését, a renegátság veszélyét a nemzet ébresztői régóta ostromolták már (e problémát egy későbbi fejezetben tárgyaljuk), magának a társalgásnak a technikájára és buktatóira a hatvanas évektől találunk írásokat.

A *Familia* egy 1869-es cikke igyekezett középutat találni a túlhajtott társasági élet és az otthonülő magatartás között: az előbbi kedvelői felszínes gondolkodásúak, frivol jellemek, a begubózók viszont önzők és önteltek, magukat tartják a legtöbbre. A szerző a következőkben látta annak zálogát, hogy jól érezzük magunkat egy társaságban: birtokoljuk a többség kultúráját, igényeink legyenek szerények (hogy ne érjenek minket családások), végül pedig hallgassunk arról, amit ott tapasztalunk, nehogy

az érintettek másoktól visszahallják a véleményünket. A szerző a fiatalsághoz fordulva fölszólította azt, hogy inkább másokat hallgasson, mintsem folyamatosan maga akarjon beszélni, másokat untatni – viszont hallgatagnak sem szabad lenni! Aki a központba akar kerülni, az legyen művelt, szellemes, élénk eszű, tréfálkozó hajlamú, de ugyanakkor szerény. Ugyanó egy másik cikkében a tapintatos, finom társalgás titkát a könnyű, érthető, színes stílusban, különleges témák, eszmék fölvetésében (de nem tudományos értekezések előadásában!), a veszekedésé nem fajuló vitában látta, s abban, hogy senki ne akarjon túl sokat beszélni, ne szakítson félbe másokat!²¹⁸

A nagy összefoglaló cikksorozat a társalgás szabályairól és azok tipikus megsértéséről 1878-ban jelent meg. Nem eredeti munka, hanem egy francia szerző, Morellet abbé munkájának kivonatolása. Csak a bevezető írásnál időznénk kissé hosszabban, mert itt kapta meg a román olvasóközönség a tárgyunkat illető elméleti alapvetést. A francia szerző által idézett Swift írta egykoron, hogy „a legműveltebb emberek ismereteik legnagyobb részét társalgás közben szerezték”. Kevesen olvasnak ugyanis figyelmesen könyveket, hogy azokból szerezzenek tudást, a társalgás viszont nemcsak azzal vértéz föl, hanem elmélyíti, áthatóvá is teszi az elmét – annak vágya, hogy fölfigyeljenek ránk, élénk, színes fogalmazásra késztet. A hangerő, a gesztusok, az ellenvetések sem engedik, hogy elkalandozzanak a gondolatok, mint olvasás közben. A társalgás ezenkívül az erkölcsöt is nemesíti, ugyanis nyilvánosan senki nem mer erkölcstelen nézeteket hirdetni. A két nem közötti szabad közeledés is csak a társalgás útján lehetséges, a nők így részesítik finomságukban, gazdag érzelmvilágukban a férfiakat, akik viszont, mivel tetszeni akarnak a hölgyeknek, levetkőzik természetes durvaságukat. A társalgás különbözteti meg a művelt, civilizált embert a vadaktól: a társalgás tompítja a szenvedélyek erejét, a beszélgetőpartnerek közösen alakítják, módosítják, rendezik a föltörő gondolatkezdeményeket. A sorozat többi darabjában a szerző áttekintette a tipikus hibákat: figyelmetlenség,

félbeszakítás, egyszerre beszélés, mindenáron újat mondani akarás, önmagunkról beszélés, az uralkodás, irányítás vágya, tudálékosság, pedantéria, minden nevetségessé tétele, jópofáskodás, az ellentmondás kényszere, végül pedig a közös társalgás rovására folytatott szűk magánbeszélgetések.²¹⁹

A kifinomult, választékos társalgás fórumai elsősorban a hölgyek szalonjai voltak, érthető tehát, hogy a cikkek többsége érintette a nőknek a konverzációban játszott pozitív és negatív szerepét. Mindezt legtömörebben a *Familia* egy 1888-as cikke foglalta össze már címében is sokatmondóan: *A nők és a szalon*. A szerzőnő örömmel tapasztalta a román társasági élet szaporodó jeleit: „Ezt bizonyítják ennek a lapnak a hasábjai is, melyek minden társadalmi mozgásról tudósítanak. Van már intelligens osztályunk, mely egy letagadhatatlan kultúra jeleit mutatja. Azonban hiányoznak még a szalonok, melyek arra hivatottak, hogy a társasági összejövetelek központjai legyenek, ahol a nők mint afféle semleges terepen összegyűjtsék a centrifugális elemeket, és kialakítsák a társalgás és a viták vibráló légkörét, értékes szellemi eredmények forrását hozva így létre.” Ennek azonban egyelőre még hiányzó előfeltétele: a háziasszonynak képesnek kell lennie arra, hogy igazi szalont tartson fenn, ne pedig pletyka-központot vagy divatbemutató-termet. Másrészt nemcsak a maguktól eltelt divathölgyek, hanem az írónők, művésznők sem tudnak szalont tartani, mivel a tartalmas társalgás záloga a háziasszony részéről nem a hosszas előtanulmányok, hanem a finomság és a tapintat, a nemes önzetlenség. „A nő hivatása nem az, hogy nyilvánosan csillogjon, számukra a szalon rendeltetett a közéleti tevékenység terepéül. Itt kell megteremteniük a jó ízlés csiszolásának eszközeit, az irodalom menedékhelyét és a nemzeti kultúra terjesztésének védpajzsát.” Szintén kulcsszerepet tulajdonított a társalgás sikerében a háziasszonynak egy 1905-ben megjelent írás: „Egy olyan nő, aki tisztában van a ház úrnőjére háruló kötelességekkel, igyekszik minél kevesebbet beszélni, inkább a vendégeit hagyja szóhoz jutni. Az ő szerepe abban áll, hogy kitűnjék kinek-kinek a

kedvessége, szelleme vagy eredetisége, a tudós bölcsessége, a költő géniusza, a művész tehetsége stb.” Legyen annyira intelligens, hogy mindenkivel annak szakterületén indíthassa el a beszélgetést, azután persze inkább hallgassa az illetőt; ha azonban annak terhére van a saját hivatása, akkor inkább biztosítson neki könnyed kikapcsolódást! Egy, a *Familia* utolsó évfolyamában megjelent cikk szintén kiemelte a harmonikus, vidám légkör jelentőségét, feladatul róva a háziasszonyra, hogy apró ötletekkel, anekdotákkal űzze el a társaság unalmát, ugyanakkor óva intett a szokásos hibától, miszerint a legtöbb beszélgetés frivolitások körül forog.²²⁰

A hazai román szalonkultúra akadálya tehát elsősorban nem is az volt, hogy ne lettek volna kellő számban polgári otthonok, hanem az, hogy a hölgyek nehezen tanultak meg igényesen társalogni. Jellemző, hogy egy korai cikkében Iosif Vulcan miért tekintette a fényképalbumot hasznos segédeszköznek – ma úgy mondanánk, katalizátornak –: ez a modern vívmány segít az elakadt társalgás továbblendítésében, lerövidíti egy kényszeredett vizit perceit (ha a háziasszony nem túl szellemes) – szóval, egy hölgy nem mondhatja el magáról, hogy halad a fejlődéssel, ha nincs ott egy album a szalonja asztalán.²²¹ Néhány évvel később egy kétségbeesett barátja esetét ismertette, aki azért akart meg-nősülni, hogy megszabaduljon a fiatalembereket sújtó udvarlási kényszertől: igen keserves dolog kellemetlen, buta nőknek bókolni, legyeskedni órákon át, mert így követeli az illem. Vulcan viszont azt szögezte le, hogy művelt hölgyek társaságában nem lehet unatkozni, és azok nem akarnak *harlequint* [bohócot] csinálni a férfiből. A kacér nőknek mindig több udvarlójuk lesz, mint a szerény ibolyáknak, ám amikor komoly házassági szándéokra fordul a dolog, a férfiak mégis az ibolyákat fogják választani, mert a kokettáló nő nem tiszteli önmagát, hát akkor a férfi hogyan tisztelje? Egy későbbi névtelen cikk szintén elítélte a mechanikus, képmutató udvarlást, melynek oka – mint még látni fogjuk – a fiatalág érzelemmentes, haszonelvű házassági stratégiája.²²²

Az igazságszolgáltatásban dolgozó, emellett költéssel, történelemmel, nyelvészettel, szépköltéssel is foglalkozó At. M. Marienescu a nők rossz tulajdonságairól közölt kimerítő tanulmányában kétféle hölgytársaságot különböztet meg: „Igen szép és kellemes olyan hölgytársaságba kerülni, mely zavar nélkül képes beszélni komolyabb tárgyakról, dolgokról; rút dolog viszont az a kör, ahol olyan témák uralják a terepet mint a cselédek, a szomszédok kritizálása, valamelyik barátnővel vagy ismerőssel folytatott veszekedés, valamely tiszttel kapcsolatos kalandok kitérgetése stb.” A szerző mindezek fényében megjegyezte, hogy az értelmesebb, komolyabb fiatal emberek inkább az idősebb, csúnyább hölgyek társaságát keresik, mert ott komolyabb témák is terítékre kerülnek: gazdaság, könyvek, újságok stb. Vitapartner-nője szerint viszont éppen a férfitársadalom éltette a női pletykaszalonokat: „Ha belép valaki egy társaságba, mit tapasztal ott? Az urak legnagyobb része a másik szobában található az öregek társaságában, kártyázik, vitatkozik, politizál stb., akik pedig mégis veszik a fáradságot, és a hölgyek közé mennek, ahelyett, hogy olyan dolgokról társalognának, amiből a hölgyek is tanulhatnának valamit, elkezdenek bókolni ennek is, annak is; a tudomány, a művészet, az irodalom, a kultúra mai állapota helyett kiagyalt történeteket, hiábavalóságokat mesélnek, csakhogy nevetést, derűtséget fakasszanak.” A szerzőnő felszólította tehát a vétkeket: „Tanuljanak meg, uraim, nemcsak udvarolni a nőknek, hanem inkább társalogni velük. Az udvarlásból nem profitálunk semmit, legföljebb szép szavakat, míg a tartalmas társalgás által ismereteink gyarapodnak, lelkünk művelődik, és szellemünk emelkedik.”

Vulcan egy újabb *Társalgás*ában szintén elismerte, hogy egyesek jobban szeretnek asszonyokkal társalogni, mint hajadonokkal, bár az előbbieket fölényét nem tartotta szükségszerűnek. A hölgyeknek azt ajánlotta, hogy engedjék a férfit ellentmondani, számukra ez is szellemi táplálékot fog jelenteni. Elvetette a közvélekedést, miszerint a sok beszéd a szellemi gazdagság jele, inkább a közmondással értett egyet: sok beszéd – szegénység. Igaz, hogy

általában a „szép” nőket szeretik, de mi az a „szépség”? Nem a fizikai, hanem a szellemi kultúra, illetve tárgyunk szempontjából: „Azok a nők a szebbek, akik tudják, mikor, mennyit és hogyan beszéljenek.”²²³ Ezt kevesen képesek megtanulni, ezért társalognak a férfiak gyakran szívesebben idősebb hölgyekkel, mert ott több szellemre lelnek.

Egy, a lányok felszínességét támadó, átgondolatlan írásra adott válaszában az Almadina álnévű szerző elismerte ugyan, hogy legtöbb társnője a férfiak külseje által hagyja magát elvakítani, szellemi értékeik, jellembeli erőnyeik iránt nem érdeklődik, ám ennek ódiumát magukra az ifjakra hárította: „A fiatal emberek nem törik magukat azon, hogy szellemi téren kitűnjenek előttünk, hanem irántunk való kötelességüket letudni vélik egy keringővel vagy egy konvencionális társalgással.”²²⁴ Mit hallhat egy lány a férfiaktól? Egy-egy, a valcer alatt elsuttogott szó, egy-egy hideg udvariassági fordulat a francia négyes közben és néhány közönséges vicc pezsgőzés közben; a lányok a színházban azt hallják, hogy a kóristalányokat tárgyalják, a jégen látják, mint siklanak az urak egyik hölgytől a másikig, megerősítve azt az érzést, hogy a nők – úgymond – csak a férfiak pillanatnyi élvezetének tárgyai.